

Életfaábrázolás az anarcsi hajfonatkorong

Sudár Balázs

BIZONYTALANT A BIZONYTALANNAL...

A MAGYAR ŐSTÖRTÉNET KÉRDÉSEI

A kezdetek mindig érdekesek. Személyes életünkben a születésnapunkat biztosan számon tartjuk. Ha bolygóméretben gondolkozunk, akkor eszünkbe juthat a dinódivat, ha az emberiséget vesszük szemügyre, akkor az ősemberek, sem vérszövetek iránti érdeklődés. Egyes népek esetében pedig a „honnan jöttünk, kik vagyunk?” kérdése merül fel gyakorta, az őshazák kutatásával és egyáltalán az őstörténettel karöltve. Sajnos az egyes népek történetének általában éppen ez a leghomályosabb korszaka: alig akadnak róla források, és azok értelmezése is vitatott. Bizonytalanságokra építünk bizonytalanságokat. Kicsit pozitívabban fogalmazva: valószínűségek hasonlítunk össze valószínűségekkel. Felemelő érzés, ha efféle ingoványos terepen járva újabb szilárd pontot talál a kutató. Legalább egy kicsit. Most – a régészet jóvoltából – az őstörténet kutatásában éppen ez a helyzet.

Egy nép vagy közösség történetének kutatása mindig nehézségekbe ütközik. Túl azon, hogy a történetíró maga is ember, valamely közösség tagja, ezért saját szempontjából tekint a vizsgált korszakra, lehetőleg meghatározóak a források is. Amelyek részben szintén szubjektívak: ugyanarra az eseményre a szemtanúk nagyon különbözően emlékezhetnek vissza, szépen láttatta ezt Kuroszava *A vihar kapujában* című filmjében. Természetesen az is baj, ha sok a forrás – mert akkor áttekinthetetlen az anyag –, és az is, ha kevés, mert akkor meg nincs miből építkezni. A népek kialakulásának története általában ilyen: kevés és esetleges forrás áll a kutató rendelkezésére, ezért jóval nagyobb szerepet kap az értelmezés, a történelmi rekonstrukció – közönségesebben fogalmazva: a keretek közé szorított történelmi fantázia –, mint más korszakok esetében.

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a kezdeteket – éppen az írott források csekély mennyisége vagy éppen hiánya miatt – általában nem lehet a szokásos történetírói módszerekkel kutatni: minden információmorzsát fel kell használni, jöjjön az bármilyen tudományterületről. Ha kevés a tényleges ismeret és sok az azokról való gondolkodás, az elmélet, akkor új információk beáramlása vagy új szemléletmódok térnyerése egészen másféle eredményekre vezethet. A magyar őstörténet kutatásában éppen ilyen helyzetben vagyunk: az elmúlt évtizedben komoly új ismeretanyag került felszínre – a régészet és a természettudományok területéről –, s ezek fényében újra kell értékelnünk az őstörténetről kialakított képünket. E folyamat elkezdődött, de korántsem ért véget: a „termékeny bizonytalanság” időszakát éljük. Pillanatnyilag inkább kérdéseink vannak, mint válaszaink. Az alábbiakban néhány ilyen villantunk fel.

ŐSTÖRTÉNET

Mindenekelőtt érdemes elgondolkodnunk magán az őstörténet kifejezésén. A 19. században kialakult az az elképzelés, hogy egy-egy nép a maga nyelvvel, kultúrájával, országával lényegét tekintve „időtlen idők” óta létezik. Történetének homályba vesző szakaszát nevezték őstörténetnek. Csakhogy az ős kifejezés újabb szókapcsolatok alkotóeleme lett, például az őskoré és az

ősemberé, így némi értelemzavar keletkezett. Ennek elkerülésére kísérlet történt egy másik jelző használatba vételére, így nálunk koratörténetről vagy korai magyar történelemről beszélhetnénk. Úgy tűnik azonban, hogy ez a fogalmazási mód egyelőre nem gyökerezett meg, s továbbra is az őstörténet maradt az elsődleges, minden hibájával együtt.

De mit is értünk magyar őstörténet alatt? A korszak behatárolása nem könnyű. Úgy tűnik, hogy az „Árpád-kor” kifejezés a keresztény Árpád-házi királyok korát fedi le elsősorban, kutatási területe a 10. század végével kezdődik. Mindez szorosán összekapcsolódik a felhasználható források körével: az Árpád-kor kutatói elsősorban a latinitás talaján állnak. Árpád és fejedelmi utódai furcsa módon tehát mintha kívül rekednének az Árpád-koron, ami azonban tulajdonképpen érthető: az ő történetük vizsgálatához gyakran másféle forrásokra, módsze-

rekre, nyelvekre van szükség. A 10. századot, e mostohagyermeket szokás a „honfoglalás kora” címkével is illetni, amelynek szereplői a „honfoglalók”. E szó – bár valójában viszonylag szűk és jól behatárolható időszakot fed le – szintén tág értelmet nyert, bizonyos esetekben minden „honfoglaló”, ami a keresztény királyság előtti időszakhoz kötődik. Kicsit szűkebben véve – de magának a szónak a tényleges jelentésén még mindig messze túl – a honfoglalás kora tulajdonképpen a 9. század végét és a 10. századot fedi le.

Nem könnyű a magyar őstörténet behatárolása időben visszafelé sem. A határokat itt egyfelől a kutatás lehetőségei – a rendelkezésünkre álló források – szabják meg (a kérdésre azonnal visszatérünk), másrészt kézenfekvő volna azon a ponton „kezdeni” a kutatást, amióta a magyarság mint önálló entitás létezik. Ezt a pontot azonban nem ismerjük. Egyetlen fogódzót a nyelvészet kínál: azt az időpontot,

Az eperjeskei tarsolylemez

Szügyelöveretek Gégényből

amikor a magyar nyelv elvált az utolsó rokon nyelvektől – az obi ugorokétól –, és onnantól kezdve önálló életet élt. Ezt a kutatások időszámításunk kezdete előtt 500 és 1000 közé teszik, ami annyit jelent, hogy a magyar nyelvnek akár 3000 éves önálló múltja is lehet, és ezzel az egyik legrégebbi önálló európai nyelv.

Röviden: a keresztény királyság létrejötté nagyon határozott korszakhatár történelmünkben, az előtte lévő időszaknak azonban nincsen igazán találó elnevezése. A legelterjedtebbnek és legelfogadottabbnak még mindig az őstörténet tűnik, a továbbiakban mi is ezt használjuk.

A TÖRTÉNETTUDOMÁNY LEHETŐSÉGEI

A magyar őstörténetről három tudományterület formál önálló véleményt: a történettudomány, a nyelvészet és a régészet. Mellettük azonban számos más kutatási irány is hathatós segítséget nyújthat, az utóbbi időben a természettudományok viharos fejlődése kecsegtet újabb reményekkel. Sajnos

a mért eredmények történelmi felhasználásának módszerei sokkal lassabban fejlődnek, mint maguk a technikai felvételek. Ráadásul minden tudomány a maga területén belül tud eredményeket megfogalmazni, ezek összehangolása nehéz feladat, s kellő körültekintés hiányában könnyen téves következtetésekhez vezethet. A különbségeket jól szemlélteti, hogy az egyes tudományágak milyen időhatárokkal dolgoznak. Némi sarkítással élve a nyelvészet vagy a genetika évezredekben gondolkodik, a régészet inkább századokra koncentrál, míg a történelemnek már az évtized is kínzóan hosszú időtáv. Mindez a módszerek és a lehetőségek különbségének a következménye.

A magyar őstörténetet leghosszabb ideje a történettudomány vizsgálja. Az alapvető írott források összegyűjtése a 19. század végén és a 20. század elején megtörtént, a magyarokra vonatkozó forráshelyek rendezett formában számos esetben napvilágot láttak. Újabb szöveges emlékek ritkán kerülnek elő, ezért azt gondolhatnánk, hogy a kutatás ezen területe lezárult. Ez azonban koránt sincs így. A források értelmezése ugyanis felettébb ösz-

szetett feladat, s bőven akad még finomítanivaló e téren. Márpedig egy-egy jelentősebb forrás hitelességének megítélése alaposan megváltoztathatja a rá épülő múltképet. Ilyen egyik legfontosabb szövegünk, Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár *A birodalom kormányzásáról* címet viselő kompilátuma is. Vajon honnan gyűjtötte információit a császár? Egy forrása volt vagy több? Kik voltak az informátorai? Egy időből vagy különböző időpontokból származnak-e az információk? Sajnos a fent sorakozó kérdésekre nem tudunk biztos válaszokat adni, legfeljebb többé-kevésbé megalapozott elképzelésekkel állhatunk elő, amelyek persze szükségképpen magukban rejtik a bizonytalanságot. A szövegről alkotott elképzelésünkre épülő múltkép pedig még bizonytalanabb lesz.

Szerencsés esetben egyazon kérdésről több forrás is közöl valamiféle tudósítást, amelyek így megtámogathatják – vagy éppen elbizonytalanítják – egymást. Az például elég világosan látszik, hogy a magyarság rendelkezett valamiféle szervezetséggel – korai állammal – a honfoglalás előtt. Megemlékeznek erről a muszlim utazók, a bizánci szerzők és a magyar hagyományok is. Ebben tehát aligha kételkedhetünk. De hogy pontosan hogyan is épült fel ez a szervezet, mennyire volt hatékony, mennyire fogta egybe a társadalmat: ezt már cseppet sem tudjuk biztosan megállapítani.

A magyarságról három forráscsoport tájékoztat: a keresztény szerzők, akik közül elsősorban a bizánciakat kell kiemelnünk, a honfoglalás után pedig a latin források is szerepet kapnak. E szövegek gyakran az eseményekre utalnak. Ezzel szemben a muszlim források többnyire statikus képet, „országleírást” közölnek. A harmadik csoportot a magyar krónikáshagyományok képezik, amelyek azonban kései lejegyzésük – és az európai tudományos élethez való kapcsolódásuk – miatt számos kérdést vetnek fel.

A történettudomány tehát forráshiánnyal küzd, szövegeinek értelmezése, elemzése azonban korántsem tekinthető lezártnak. Továbbá a történészek számos analógiát tudnak a kutatás szolgálatába állítani. Jóllehet ezek használhatósága korlátozott, megkerülni őket mégsem lehet: elvetésük esetén a pusztán logika marad, amely azonban a figyelembe veendő tényezők kevéssé ismert volta miatt könnyen vezethet tévútra. A történelmet mindezen ne-

hézsek ellenére – s mind e tudással felvértezve – mégiscsak a történészek képesek kutatni és értelmezni, ők az esmesélhető történetek elmondói.

A NYELVÉSZET

Az őstörténet kutatásába másodikként a nyelvészet kapcsolódott be. Sokáig perdöntő és a nép történetét egyértelműen meghatározó tényezőnek tekintették, hogy a kérdéses nyelv melyik nyelvcsaládba tartozik. A nyelv és a nép története közé tehát egyenlőséggel került. Bár források dolgában a nyelvészek sem állnak sokkal jobban a történészeknél, mégis messzebbre „látnak” az időben visszafelé. Ennek több oka van. Az egyik az, hogy a nyelvek olyan bonyolult logikai rendszerek, amelyek viszonylag lassan változnak. Egy nyelv belső törvényeinek megismerésével jó eséllyel lehet következtetni korábbi, for-

rásokkal nem rendelkező időszakára is. Lehetőséget kínálnak a jövevényszavak is: a nyelvek ugyanis nemcsak önmagukon belül fejlődnek, hanem más nyelvekkel is kapcsolatba kerülnek, s így kívülről is olvasztanak magukba különféle elemeket.

Így egyrészt meg lehet állapítani, hogy milyen más nyelvekkel jött létre kapcsolat, másrészt a jövevényszavak a későbbiekben már a nyelv részeként vesznek részt annak változásaiban, így az átkerülés időpontja is hozzávetőlegesen megállapítható. A harmadik „láb” a rokonnyelvek kutatása: az azonos nyelvi elemek a rokonnyelvekben némiképp – vagy éppen nagyon is – eltérő alakban nyilvánulnak meg, ezek összevetése alapján rekonstruálhatóak a korábbi nyelvi állapotok és persze a „rokonsági fok” is. Mindezek alapján egy nyelv életrajza több-kevesebb biztonsággal meglehetősen nagy időtávra – évezredekre – megrajzolható.

A magyar esetében régen kiderült, hogy legközelebb a finnugor nyelvek állnak hozzá, a legszorosabb kapcsolatok pedig az obi ugor nyelvekkel, a mansival és a hantival mutathatók ki. A finnugor elnevezés a 19. századi nyelvészeti terminológia alkotása. Eszerint a nyelvcsaládokat legszélső tagjaikról nevezték el, mintegy lehatárolva azokat. Így jött létre például az indoeurópai elnevezés is. A finnugor összetételből az ugor valójában a magyart jelenti, az alkotói szándék tehát a „finnmagyar” elnevezés volt, épp csak a magyarba nem így került át... Az is jól látható, hogy a honfoglalás előtti évszázadokban két komoly nyelvi hatás érte a magyart: az iráni és a török, a szélesebben vett honfoglalás idejében pedig a szlávval is erősek voltak a kapcsolatok.

A nehézségek innen kezdődnek: a nyelv logikai alapon – de ne feledjük, igen szigorú logikai alapon – kikövetkeztetett életrajzát valamilyen módon

Hajfonatkorong Ibrányból

történelmi ismeretté kellene alakítani, azaz a nyelvben rejtőző információkat a történelem megismerésének szolgálatába kellene állítani. És ez korántsem egyszerű. A nyelvemlékek előtti korszakban ugyanis nagyon nehéz a nyelvi tényeket térhez és időhöz kötni – amire pedig a történetírásnak nagy szüksége volna. Úgy tűnik – bár kísérletek történtek rá –, a nyelvészet önmagában ezt a problémát nem tudja áthidalni. Nagyon nehéz például arról nyilatkozni, hogy hol és mikor állt kapcsolatban a magyar a török nyelvekkel: sem azt nem tudjuk, hogy hol éltek magyarul beszélők Kelet-Európában, sem azt, hogy hol laktak a török nyelvek használói.

Ígéretesnek tűnt a nyelvek természetföldrajzi szempontból értelmezhető kifejezéseinek vizsgálata is. Ezért helyezték például a finnugor őshazát egy időben a Volga–Káma térségébe: a finnugor nyelvekben közös a méz és a méh szó, logikus, hogy az együttélés csak olyan területen lehetett, ahol mézelő méhek éltek. Egy félreértés folytán azonban sokáig az a nézet kapott súlyt, mely szerint Ázsiában nem zajlott méhészkedés – az őshaza sem lehetett ott. Ezen azonban mára túlléptünk. A nyelvészet tehát önmagában kevésbé alkalmas köztörténet írására, viszont rengeteg szemponttal, kérdésfelvetéssel segítheti a múlt megismerését.

A RÉGÉSZET

A harmadik véleményformáló tudományág a régészet. Az ókor óta toposz, hogy az egyes népeknek megvannak a maguk sajátos szokásai, eszközei, fegyverei. Kezdetben a régészek is ilyesféle megfeleléseket kerestek az „egy nép = egy anyagi kultúra” elgondolás jegyében. Magyarországon 1834-ben került elő az első lóval eltemetett harcos, „Bene vitéz”, akit a honfoglalókkal azonosítottak, innen kezdődik pogány elődeink hagyatékának felfedezése. A Kárpát-medencei leletek megismerése után kézenfekvő gondolatnak tűnt a kelet-európai térségben e tárgyak előképeinek megkeresése, amelyek kirajzolhatók volna a magyarság vándorlását.

Nagyobb mennyiségű, a magyarokkal megnyugtatóan kapcsolatba hozható lelet azonban sokáig nem került elő, nem csoda, hogy olyan nézetek is hangot kaptak, melyek szerint a magyarok Vereckénél „átöltöztek”, azaz anyagi kultúrájuk csak a Kárpát-medencei

Övcsat Rakamazról

cére jellemző. A nyelvtörténeti kutatásokkal szemben a régészetnek mindenképpen van tere – a leletek előkerülnek valahonnan –, és van ideje is, már amennyiben a lelethorizontokat sikerül datálni. (Az előkerült anyag mennyiségének és a természettudományos vizsgálatok fejlődésének következtében erre egyre jobb lehetőségek mutatkoznak.)

A régészeti adatok történeti felhasználásában két kérdés okoz komoly nehézséget. Az egyik az, hogy a leleteket nagyon nehéz néphez (etnikumhoz) kötni. Ezért gondolkodnak a régészek inkább leletcsoportokban, lelethorizontokban, mint népekben. A honfoglalók esetében például tudjuk, hogy kabarok is érkeztek velük a Kárpát-medencébe, kevéssel később pedig besenyők is. E két csoport régészeti nyomai azonban nem azonosíthatók a 9–10. szá-

zadi hagyatékban, régészetileg tehát pillanatnyilag megfoghatatlanok: ha csak a régészetre támaszkodnánk, akkor nem tudnánk róluk.

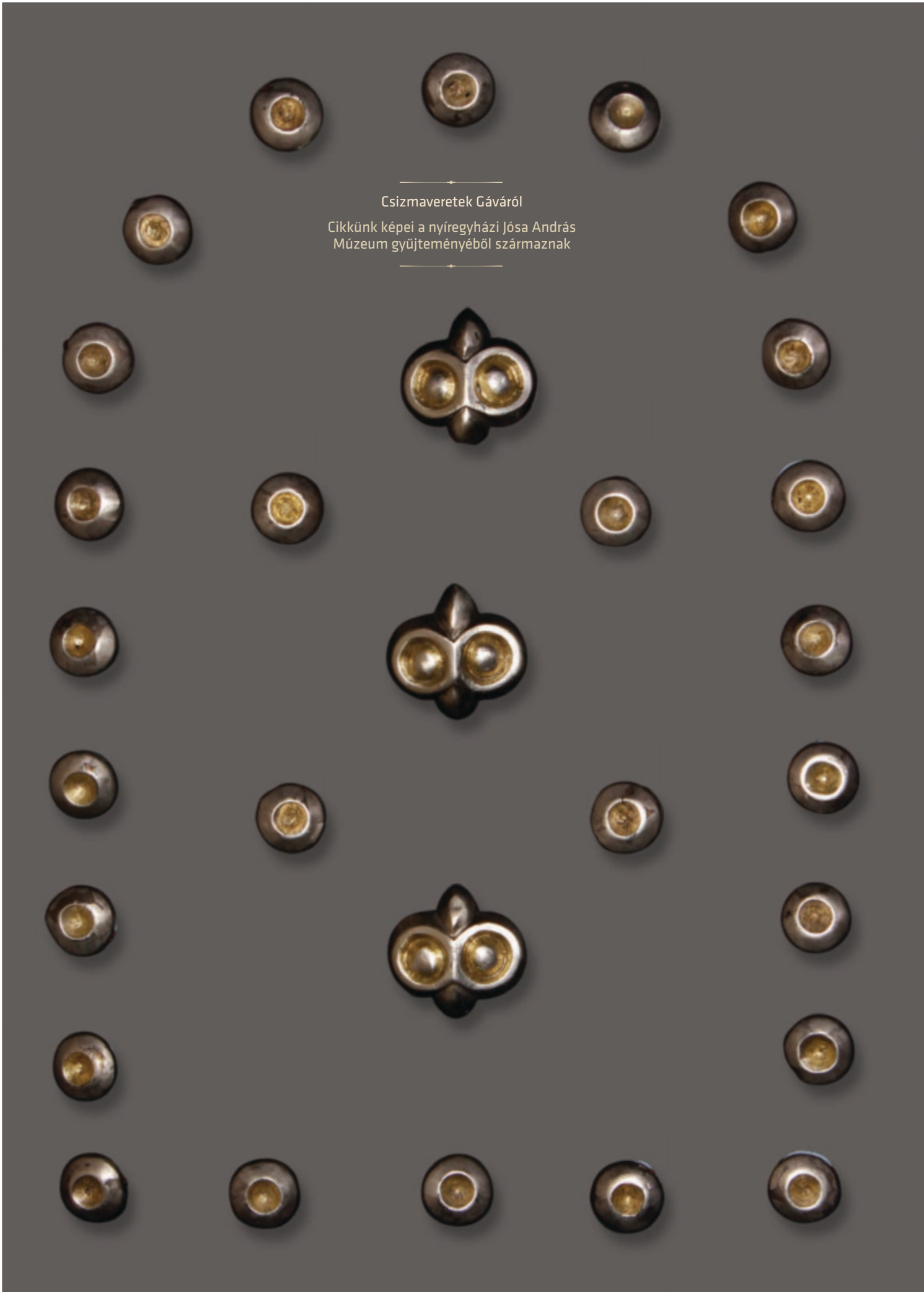
A másik probléma az, hogy a régészeti leletek – horizontok – változása milyen mértékben tükrözi a történelmi folyamatokat. Egy-egy új horizont megjelenése vajon új népesség felbukkanásával jár együtt? Ez korántsem biztos, divatok például mindig léteztek. Ráadásul egészen más magyarázatok is elképzelhetők. A 10. századi magyarság vezetői például ékes ruházatban, díszes övükkel, fegyvereikkel, lovuk maradványaival kerültek sírba. Mindössze száz évvel később az eltemetettek mellett alig akad sírmelléklet. Ha nem tudnánk az írott forrásokból, hogy a vallásváltás és az ezt megtámogató törvények okozták mindezt, akkor éppenséggel az első közösség eltűnésére és egy újabb népesség beköltözésére is gyanakodhatnánk. A régészeti leletek az egykori valóság lenyomatai, ám egyáltalán nem bizonyos, hogy ezt a valóságot rekonstruálni tudjuk általuk, legkevésbé éppen a történeti folyamatok kibogozása tűnik biztosnak.

Szerencsére a honfoglalókhöz – vagy legalábbis az elitjükhez – köthető leletanyag meglehetősen különleges, éppen ezért nem is bukkant elő túl sok lelet a Kárpátoktól keletre a közelmúltig. Az utóbbi évtizedben azonban gyökeresen megváltozott a helyzet: új lelőhelyek kerültek napvilágra, s régebbi, eddig nem kellőképpen értékelt anyagok kaptak nagyobb figyelmet, így Kelet-Európában körvonalazódik egy leletkör, amely szoros kapcsolatokat mutat a Kárpát-medencei hagyatékkal. Ez pedig az erősen forráshiányos magyar őstörténet esetében egyenesen forradalmi változásnak tekinthető, akkor is, ha rengeteg részletkérdés homályos még, és hosszú vitákra lesz szükség ahhoz, hogy az új leletek értelmezése többé-kevésbé megnyugtató eredményeket hozzon.

Ilyen mennyiségű új adat nagyon régóta nem áramlott be az őstörténet kutatásába, s ez számos ponton a régebbi elméletek újrágondolására sarkallja a kutatókat. Éppen ezért indult meg ukrán kezdeményezésre a nemzetközi korai magyar történeti régészeti konferenciák sorozata, amely harmadik alkalommal – Kijev és Cseljabinszk után – az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Őstörténeti Témacsoportjának, valamint a Pázmány Péter Katolikus Egyetem régé-

Csizmaveretek Gáváról

Cikkünk képei a nyíregyházi Jósza András
Múzeum gyűjteményéből származnak

szeti tanszékének szervezésében Budapest került megrendezésre 2016 júniusában.

AKTUÁLIS KÉRDÉSEK

A régészeti eredmények tehát napjainkban számos új kérdést vetnek fel, ezek egy része történeti természetű. Lássunk közülük néhányat a vándorlások időszakára vonatkozóan!

Az első kérdés éppen az, hogy mit is keresünk. Mióta létezik magyar etnikum? És vajon mióta nevezi magát magyarnak? Őseinket különböző idegen szerzők számos névvel illették a türktől a baskíron át az ugriig. Bíborbanszületett Konstantin művében egyenesen névcseréről olvashatunk: szerinte korábban szavartóinak nevezett elődeinket újabbban turknak mondják. A soknevűség felettébb elgondolkodtató, és nem lehetetlen, hogy – az egyes írott kultúrák hagyománytisztelte, archaizálása mellett – valamiféle történeti realitás áll mögötte: esetleg a magyarságot alkotó különféle néprészek eredetére utalhat.

A legnagyobb kérdés talán maga a hungarus: a világ jelentős része ennek valamelyik változatával ismer minket, talán az onogurok nevéből származik, de pontosan mi közünk is van ehhez a néphez? Visszatérve népvnevünkre: vajon milyen szerepet játszott a törzsszövetség a magyar név elterjesztésében? A szövetség létrejötte előtt egy kér vagy keszi vajon bármilyen szinten is, de magyarnak tekintette magát? A magyar népnév és a megyer törzsnév pontosan milyen viszonyban áll egymással? Látszólag nem is olyan lényeges kérdések ezek, de mivel múltképzünk sok esetben éppen ezek megválaszolásán múlik, érdemes eltöprengőnk rajtuk.

Hasonlóképpen kérdéses a magyarság létrejötte is. Az bizonyos, hogy egy nagyobb csoport 2500-3000 évvel ezelőtt elszakadt az obi ugor rokonnépektől, és az is egyértelmű, hogy ehhez a maghoz azután mások csatlakoztak. A magyar eredetlegendák számos ilyenről tudnak: efféle történet leképezése lehet Hunor és Magor nőrablási története, amelyben a lányok – a későbbi nemzetségek ősanynjai – idegen népből, az alánoktól származnak. De hasonló csatlakozási történetről szá-

mol be Anonymus is, aki szerint Kijev alatt a hét magyarhoz társult a hét „kun” vezető is, hogy azután egyenrangú honfoglalók legyenek, későbbi nemzetségek dicső ősatyjai. Bíborbanszületett Konstantin pedig a kabarok három törzsének magyarokhoz csapódásáról emlékezik meg. És mindezek csak az írott források információi, azt nem tudjuk, hogy ezeken kívül mi történhetett még. Vajon magyar – értsd: egységes eredetű – volt-e a hétmagyar?

A gégyényi ezüstcsésze

Az utóbbi időben egyre több szó esik a 9. századi Kárpát-medence túlélő, majd a magyarokba olvadó lakosságáról – frankokról, avarokról, szlávokról – is. Arról semmilyen információ nem áll a rendelkezésünkre, hogy hányan lehetnek az érkezők és hányan a helyben levők, s azt sem tudjuk, hogy a magyarul beszélők aránya mekkora lehetett. Jelenlegi ismereteink szerint mindenestre a magyar nyelv Kárpát-medencei pozícióit magyar nyelvű néprészek későbbi bevándorlása nem erősítette, ezzel szemben az újabb hullámok más nyelveket hoztak ide. Mindezek alapján a magyar nyelv túlélése, dominanciája kisebb csodának tekinthető.

A vándorlások története szintén sok kérdést tartogat. Az eddigi, régészeti-nyelvészeti alapokon álló elméletek viszonylag hosszú, sok „megállóval” tarkított vándorlásban gondolkodtak. Többször felmerült egy magyar szállásterület léte a Kaukázus északi előterében is. A jelenlegi régészeti ismeretek azonban ezeket nem támogatják. Ha valami kihámozható a magyarokkal kapcsolatba hozható leletekből, akkor az éppen egy rövidebb, gyorsabb vonulásra utal. (Ez felveti azt a lehetőséget,

hogy szó szerint értsük Bíborbanszületett Konstantin adatát arról, hogy a magyarok három évig háborúztak együtt a kazárokkal. Korábban ezt gyakran 300 évre „javították”.)

A rövidebb tartózkodási idő újragondolásra késztet a kazár–magyar kapcsolatok vonatkozásában, amire sok elmélet épült, például magának a fejedelemségnek a létrejötte vagy a szakrális királyság feltételezése. Ha gyors vándorlással számolunk – és nem Kazáriában való megtelepedéssel –, akkor feltehető a kérdés, hogy vajon a kazárokkal szövetségben vagy netán éppen ellenükben került-e sor a népmozgásra. A csekély régészeti nyomok mintha arra mutatnának, hogy a magyarok északról megkerülték a kaganátus területeit. A jobb megértést talán a kazár történelem alaposabb ismerete hozhatja el.

A kelet-európai magyargyanús leletek egy része a jelek szerint 10. századi, azaz akkor került a földre, amikor eleink már a Kárpát-medencében tartózkodtak. Ezek a tárgyak tehát nem a vándorlás, hanem a helyben maradt vagy éppen szétszóródott magyarság emlékei. Arról számos forrás megemlékezik, hogy a magyaroknak csak egy része indult nyugat felé, a keleten maradtak emléke pedig még az új hazában is élt. (Ezért indult útnak Julianus a 13. században.) Egy nép vagy közösség szétesése a sztyepén gyakori jelenség – Besenyő nevű falvak például nemcsak a Kárpát-medencében, hanem Anatóliában is léteznek napjainkban –, elődeinkkel is ez történt. Ezért a keleten maradtak kutatására jóval nagyobb energiát lenne érdemes fordítani.

Kérdéseink tehát vannak bőven. A régészet fejlődése minden eddiginél jobban körvonalazta az etelközi szállásterületet és annak időrendjét, sőt a vándorlások irányára, valamint a keleten maradt magyar néprészekre is újabb adatokkal szolgált. Egy kis bizonyosság a bizonytalanság tengerében. Ettől persze még nem dőlhetünk hátra, a „megoldásokat” továbbra sem ismerjük: elődeink történetét a honfoglalás előtti száz évben továbbra is csak nagy vonalakban, körülbelül látjuk át, a korábbi időszakok históriája pedig a találgatások homályába vész. ♦